

חברים כל ישראל

מבוא

בעולמה של תורה, יש למונח "חבר" משמעות החורגת בהרבה מן המשמעות המילונית שנוטים לייחס לו בעברית המודרנית, כאחד מבעלי המניות בחברה מסוימת, שותף לעבודה או ללימוד, או רע, עמית וידיד.

במורשת ישראל מתייחסים לכינוי "חבר" בחרדת קודש, וזיהו אותו עם חסיד המדקדק בקיום המצוות, מהדר בזהירות מכל מגע עם טומאה, ושומר עצמו מכל דבר רע.

כד הוינא טליא, בעודי ילד צעיר לימים, פגשתי בפעם הראשונה במונח "חבר" בבית הכנסת. בקהילה שבה התפללתי, היה נהוג – כמנהג הקהילות יוצאי אשכנז – לעטר את נכבדי הקהילה, שהיו נקיי כפיים וברי לבב, בתואר "חבר". ויום טוב היו עושים לאוהביהם בשעה שנתעטרו בתואר זה, ומני אז והלאה היו מעלים אותם לתורה עמו "יעמוד החבר פלוני בן פלוני", וידעו הכל כי ראוי הוא העולה לכינוי שדבק בו.

בדברים הבאים נבקש לעמוד על מקצת משמעויותיו של המונח "חבר" וחבריו בעולמה של יהדות, ולמוד מהן השלכותיה של התפישה היהודית בעניינו.

בתקופת המקרא

בעולם המקרא מציין השורש ח.ב.ר. איחוד וחיבור של שני גורמים, בין אם פרטים ובין אם עמים או עצמים שונים. כך, למשל, מתאר הכתוב את קואליציית העמים שביקשו להילחם באזור ים המלח, "כל אלה חברו אל עמק השדים" (בראשית יד, ג), ובדומה לכך מכנה הנביא הושע את התדבקותו של שבט אפרים בעבודה זרה, "חבור עצבים אפרים" (הושע ד, יז).

משורש זה נגזר המונח "חבר", שמציין קרוב, ידיד, רע, מכר ומודע. מפליא ככל שיהיה, בתורה עצמה המונח אינו נזכר במשמעות זו כלל ועיקר (לעומת המונח "רע", ראו להלן), אך הוא נזכר כחמש עשרה פעמים בדברי הנביאים והכתובים. משורר התהלים משבח את יראי ה', ומכריז בקול "חבר אני לכל אשר יראוך" (תהלים קיט, סג).

במקום אחר (תהלים מה, ח), משבח דוד את המלך הטוב, ומדגיש את אהבתם שדל חבריו אליו: "אהבת צדק ותשנא רשע, על כן משחך אלקים אלקיך שמן ששון מחברך", ופסוק זה שימש, כידוע, כמקור לשיר המפורסם המושר בל"ג בעומר ובכל ימות השנה, על "בר יוחאי, נמשחת אשריך, שמן ששון מחבריך".

גם שלמה בנו, משבח את יחסי החברות בין שני אנשים, ומדגיש (קהלת ד, ט-יב) :

(ט) טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלם. (י) כי אם פילו האחד יקים את חברו ואילו האחד שיפול ואין שני להקימו. (יא) גם אם ישכבו שנים וחס להם ולאחד איך יחס. (יב) ואם יתקפו האחד השנים עצמדו נגדו והחוט המשלש לא במהרה ינתק.

גם בשיר השירים, משבח שלמה המלך את הרעיה, גיבורת המגילה, ש"חברים מקשיבים" לקולה (שיר השירים ח, ג).

מנגד, מגנה שלמה המלך את מכחישי הפשעים, וקורא בקול: "גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע, חבר הוא לאיש משחית" (משלי כח, כד).

אכן, התיאורים שהובאו לעיל משקפים אידיאלים, ולאוו דווקא חברות בחיי המציאות. ביטוי לחברות בעולם הריאלי-מוחשי, מצויה בסיפור הנורא על פילגש בגבעה. לאחר ההלם מהזוועה שנגלתה לעיניהם, מחליטים כל העם כאיש אחד בלב אחד לעשות מעשה, ולהינקם בבנימין על המעשה הנורא שעשו (שופטים כ) :

(ג) וישמעו בני בנימן כי עלו בני ישראל המצפה ויאמרו בני ישראל דברו איכה נהיתה הרעה הזאת. (ד) ויען האיש הלוי איש האשה הנרצקה ויאמר הגבעתה אשר לבנימן באתי אני ופילגשי ללון. (ה) ונקמו עלי בעלי הגבעה ויסבו עלי את הבית לילה אותי דמו להרג ואת פילגשי ענו ותמת: (ו) ואחזו בפילגשי וצננתה ופשלה בכל שדה נחלת ישראל כי עשו זמה ונבלה בישראל. (ז) הנה כלכם בני ישראל הבו לכם דבר ועצה הלם.

(ח) ונקם כל העם כאיש אחד לאמר לא נלך איש לאהלו ולא נסור איש לביתו. (ט) ועתה זה הדבר אשר נעשה לגבעה עליה בגורל. (י) ולקחנו עשרה אנשים למאה לכל שבטי ישראל ומאה לאלף ואלף לרובה לקחת צדה לעם לעשות לבואם לגבע בנימן ככל הנבלה אשר עשה בישראל. (יא) ויאסף כל איש ישראל אל העיר פאיש אחד חברים.

ביטוי אחרון זה, "וואסף כל איש ישראל.. כאיש אחד חברים", היה מקור למונח שנשתרש בלשון העברית (ולימים אף הפך להיות סיסמתה של תנועת "אליאנס" הצרפתית-יהודית): "כל ישראל חברים".

אכן, כאמור לעיל המונח "חבר" אינו נפוץ במקרא בצורתו זו, ושגור הימנו המונח הקרוב אליו "רע". מונח זה, על הטיותיו השונות, מופיע במקרא כמאתיים פעם, ומבטא את יחסי האימון והקרבה שבין הרעים.

מונח זה, בניגוד ל"חבר", מופיע כבר בתורה. כך, למשל, מתוארת חברותם של יהודה ו"רעהו העדולמי" היורדים תמנתה לגזוז את הצאן (בראשית לח, יב).

אחת הדוגמאות המפורסמות ביותר לו היא הפסוק "ואהבת לרעך כמוך", שמלמד אותנו, כמו מרבית המקורות האחרים שעניינם רעות, שחברות אינה רק פריביליגיה, זכות, אלא בעיקר חובה ומצווה. חבר אמיתי, חייב לסייע לרעהו לבל ייכשל, ומצווה הוא כלפיו בחובות מיוחדות, חובות עשה וחובות לא תעשה.

ממילא, לא ייפלא שבעשרות מקרים, מדגישה התורה את חומרת העבירה דווקא ביחס ל"רע", שנותן בך את אימונו ובוטח ביושרך. כך, למשל, נאמר "ארור מסיג גבול רעהו" (דברים כז, יז), ובסמוך לו "ארור מכה רעהו בסתר" (שם, כד).

לצד חברות זו, שלשם שמיים כוונתה, ניתן למצוא במקרא גם "חברות" שאינה לשם שמים, חברות לשעה, שתכליתה השגת מטרה או תועלת מסוימת, ולא חברות "לשמה".

דוגמא בולטת לכך עשוי לשמש סיפורו של איוב, אחת הדמויות הטרגיות ביותר בעולמו של מקרא.

בראשית הדרך מופיע לעינינו איוב כדמות מופלאה, כליל המעלות: "תם, וירא אלוקים, וסר מרע" (איוב א). סלף-מייד מאן מוצלח, שעתידי לפניו. עושר, נכסים, משפחה לתפארת. "ויולדו לו שבעה בנים ושלוש בנות, ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן ושלושת אלפי גמלים... ועבדה רבה מאד, ויהי האיש ההוא גדול מכל בני קדם". עד מהרה היה האיש ומעשיו לשם, לתהילה ולתפארת בעיני כל הארץ, כפי שהעיד על עצמו: "ברכת אובד עלי תבא, ולב אלמנה ארנין... עיניים הייתי לעיוור, וגלים לפיסח אני, אב אנכי לאביונים" (איוב כט, יג, טז).

במציאות זו, לא יהא זה מופרז אם נשער שרבים ביקשו את קרבתו, וחשבו עצמם לחבריו.

והנה, משנתהפך עליו גלגל מזלו, קיבל השטן רשות לפגוע בכל אשר לו. בניו ובנותיו נהרגו, רכושו נשדד, והוא חלה בשחין בכל גופו. מכל אלפי החברים והחסידיים והמתחנפים נותרו רק שלושה, שלושת הרעים. אליפו התימני, בלדד השוחי וצופר הנעמתי. לימים הצטרף אליהם גם אליהו בן ברכאל (לב, ב). גם אלה, לא יכלו לנחמו: "ואין דובר אליו דבר, כי ראו כי גדל הכאב מאד" (ב, יג).

בסופו של דבר, ברך ה' את איוב מראשיתו, "ויהי לו ארבעה עשר אלף צאן... ויהי לו שבענה בנים ושלוש בנות" (מב, יב-יג). חזרה עטרה ליושנה, ועמה מגיעים כמובן כל אלפי ה"חברים" הישנים: "ויבואו אליו כל אחיו וכל אחיותיו, וכל יודעיו לפנים... וינודו לו וינחמו אותו" (ב, יא).

איזו אירוניה: "כל יודעיו לפנים"? "כל אחיו וכל אחיותיו"? היכן היו עד עכשיו? היכן היו כאשר שכב מתפלש בעפר, מוכה שחין מכף רגל ועד ראש? עכשיו אתם באים? ועוד מתהדרים בכתר "יודעיו לפנים"?

מעשה איוב מלמדנו, בצורה סרקסטית חריפה, מה בין חבר של אמת לבין חבר לשעה. מה בין חברות לשמה, נטולת אינטרסים, לבין חברות לשם תכלית, עמוסת שיקולים זרים.

בעולמם של חכמים

כאמור לעיל, בעולמם של חכמים, נצטרפה למונח "חבר" משמעות מיוחדת, של אדם המדקדק במצוות, ונזהר במיוחד בענייני טומאה וטהרה. וכך אמרו, ש"המקבל עליו דברי חברות – שמירה על דיני טומאה וטהרה – אינו מוכר לעם הארץ לח ויבש" (משנה דמאי ב, ג). והוסיפו והיללו את ה'חבר', ואמרו עליו ש"חזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן" (פסחים ט, ע"א).

ועל ישראל שעולים לרגל, ומדקדקים לטהר עצמם קודם לכן, אמרו ש"כל ישראל חברים", והוסיפו ודרשו את הפסוק "ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו" (תהלים קכב, ג), עיר שהיא עושה כל ישראל חברים!

בזהות זו, שבין ה"חבר" לתלמיד החכם, נעשה שימוש גם בתקופות מאוחרות יותר. כך, למשל, מכנה רבי יהודה הלוי בספרו הנודע, "ספר הכוזרי", את נציג הדת היהודית ה"חבר".

לצד זה, העלו חכמים על נס את ערך החברות במשמעותה הפשוטה, של ידידות, אחוה ורעות. וכך ציוו חכמים ואמרו: "עשה לך רב, וקנה לך חבר" (אבות א, ו).

חכמים הוסיפו ואמרו, שאחד מן הדברים שאין לו שיעור, הוא "הבאת שלום בין אדם לחברו", ודומה שלא לחינם כינו את המצוות שאינן בין אדם למקום, "מצוות שבין אדם לחברו" דווקא, ללמדנו שלא מדובר כאן בעמית נייטרלי, חסר פנים, אלא ב"חבר", שעליך לנהוג בו כפי שאדם נוהג בידידו.

חכמים עמדו גם על סגולותיה של החברות, שעשויה היא לתרום רבות לשותפיה: "הרבה למדתי מרבתי, ומחבריי יותר מרבתי!" (תענית ז, ע"א).

קנה לך חבר

ברם מהי ה"חברות" וכיצד "קונים" אותה? תוכנו של קניין חברות זו, נתפרש יפה בדברי הברייתא, באבות דרבי נתן (פרק ח):

וקנה לך חבר כיצד? מלמד שיקנה אדם חבר לעצמו, שיאכל עמו, וישתה עמו, ויקרא עמו, וישנה [=ילמד] עמו, וישן עמו, ויגלה לו כל סתרי, סתרי תורה וסתרי דרך ארץ.

בהמשך, מבואר יתרונה של חברות זו, שעשויה היא להציל את האחד משגגת תלמוד :

שנים שיושבין ועוסקין בתורה, וטעה אחד מהם הלכה או ראש הפרק, או שיאמר על טמא טהור או על טהור טמא, ועל אסור מותר ועל מותר אסור, חבירו מחזירו.

ומנין שכשחבירו מחזירו וקורא עמו יש להם שכר טוב בעמלן? שנאמר טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלן (קהלת ד, ט).

בפירושו למשנה זו, עומד הרמב"ם על חילוף הלשון במשנת אבות, "עשה לך רב וקנה לך רבי", ומסביר שלא לחינם נאמרה לשון "קנייה" בחבר, מכיוון שהחברות דורשת השקעת מאמץ ומשאבים, בדומה לנכס שאדם קונה :

ואמרו וקנה לך חבר - הוציאו בלשון קנייה, ולא אמר : עשה לך חבר, או : התחבר לחברים, וכיוצא בזה.

והכוונה שראוי לאדם שיקנה לעצמו חבר על כל פנים, כדי שייתקנו בו כל עניניו, כמו שאמרו : "אי חברא אי מיתותא" [=או חברות או מוות!].

ואם לא מצאו - צריך להשתדל בו, ואפילו ימשכהו לחברות תחילה עד שיהיה חבר, ולא יסור מלכת אחר רצונו, עד שיחזק חברותו, כמו שיאמרו אנשי המוסר : כאשר תתחבר, אל תתחבר לפי מידותיך, אלא התחבר לפי מידות חברך.

וכאשר יסמוך כל אחד משני החברים על זה הציווי, תהיה כוונת כל אחד מהם להשלים רצון חברו, ותהיה כוונת שניהם דבר אחד בלא ספק.

ומה טוב מאמר אריסטו : "החבר - אחר שהוא אתה".

בהמשך דבריו, מפרט הרמב"ם את שלושת סוגי החברים :

והחברים - שלושה מינים : חבר תועלת, וחבר נחת, וחבר מעלה.

אמנם חבר התועלת, הרי הוא כחברות שני השותפים]=בעסק מסחרי, וזוהי שותפות של אינטרסים, הא ותו לא), וחברות המלך וחייליו.

ואמנם חבר הנחת, הרי הוא שני מינים: חבר הנאה, וחבר בטחון.

אמנם חבר ההנאה, הרי הוא כחברות הזכרים לנקבות וכיוצא בה.

ואמנם חבר הבטחון, הרי הוא שיהיה לאדם חבר שתבטח נפשו בו, לא ישמר ממנו לא במעשה ולא בדיבור, ויגלה לו כל ענייניו, הנאה מהם והמגונה, מבלי חשש ממנו ששיגהו בכל זה חסרון, לא אצלו ולא אצל זולתו. כי אם יגיע לנפש בטחון באיש עד לזה השיעור - תמצא רוב נחת בשיחתו ובחברותו.

המדרגה המעולה ביותר בחברות, היא "חבר המעלה", חברות לשם חברות, ללא שיקול תועלתני או שיקול זר אחר:

ואוהב המעלה, הוא שתהיה תאוות שניהם וכוונתם למטרה אחת, והיא: הטוב, וירצה כל אחד להעזר בחברו בהגיע הטוב ההוא לשניהם יחד. וזה הוא החבר אשר ציוה לקנותו, והוא כחברות הרב לתלמיד והתלמיד לרב.

חכם אחר בן ימי הביניים, רבנו יונה מגירונדי, מפרט בפירושו למשנת אבות פן אחר במהותה של חברות:

לשלשה דברים צריך אדם אל החבר הטוב.

האחד, לדברי תורה כמו שאמר 'הרבה למדתי מרבתי ומחברי יותר מרבתי'.

והשני למצוות שאף כשאינן חבירו חסיד ממנו, ופעמים שגם הוא עושה אשר לא כדת כשהוא נהנה בדבר עושה העבירה אבל אין תפצו ורצונו שחברו יעשנה כי אין לו הנאה בזה. וכמו שאמרו ואין אדם חוטא ולא לו. נמצאו שניהם חוזרין בתשובה. כל אחד על פי חברו.

והשלישי לענין העצה שיקחנו להיות לו מעיר לעזור בכל ענינו ולקחת ממנו עצה טובה ולהיות בן סודו אחר היותו עמו בברית ולא יגלנו לאחרים לבל יפרו מחשבתיו, ואף לא לנראים אליו כאוהבים, כי צורת האהבה ניכרת על פניהם.

ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי טו, כב) "הפר מחשבות באין סוד וברוב יועצים תקום".

ומה שאמר וקנה לך חבר בלשון נקיה שאם לא ימצאנו בחנם, ייקחנו בכסף ויבזבז נכסיו כדי להשיג אל חבר טוב, או שיקנהו בפיוס דברים ובלשון רכה ולא יקפיד בדבריו ויסבול אמרי פיהו אף כשיאמר דבר כנגדו אל ישיבהו מענה, שבלא כן לא יישאר באהבה שהדעות חלוקים הם ופעמים יבקש דבר אוהבו כנפשו יאמר ראי זה לא אכשר ואם לא יעשה כן ויעבירהו על כל פנים תיפרד החבילה.

וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי יז, ט) "מכסה פשע מבקש אהבה ושנה בדבר מפריד אלוף", רוצה לומר: המכסה כשיפשע חברו מבקש אהבה כי על ידי זה תתקיים אהבתם שיסבול פשעיו, ושנה בדבר, אם חברו אומר כנגדו וחוזר אותו ואומר ראו מה אמר פלוני מה דיבר עלי, "מפריד אלוף" - על כל פנים מפריד אלופו ממנו, רוצה לומר: אוהבו.

בעיניהם של חכמים הראשונים, החברות אינה אפוא רק זכות, אלא חובה המחייבת את האדם להשקיע בחברות, ולדאוג לכך שתוצאותיה יהיו חיוביות בלבד, ולא שתוליד, חס וחלילה, את השותפים לה לחברות לדבר עבירה.

בספרות המוסר היהודית פיתחו ושכללו רעיון זה. כך, למשל, עמד בעל ספר המוסר "ארחות צדיקים", בשער האהבה, על מעלותיו של החבר הטוב, וכנגדו – חסרונותיה של חברות רעה:

וצריך מאד להיזהר מחיבור בני אדם שאינם מהוגנים, כדי שלא ילמד ממעשיהם, ולהתרחק ממושב לצים.

ואמר החכם לבנו: כי יעלה בלבבך להתחבר עם בני אדם, התחבר עם חכם, כדכתיב (משלי יג, כ): "הולך את חכמים יחכם", ונאמר (משלי ט, ט): "תן לחכם ויחכם עוד", שאם תחכם יפארך ולא יחלוק על חכמתך, ואז תדע שתוכל לסמוך על חכמתך. אם יכבדוהו - יכבדך, יהדרוהו - יהדרך, אם תצטרך לעזרתו - יעזרך, ומה שתאמר - יצדיקך, אם תכעוס - יסבלך. ותלמד ממעשיו הטובים.

והתחבר עם כל אדם שתלמד ממנו דברים, אשר יביאוך לעבודת הבורא, יתברך. ואמרו חכמים: כשתרצה לחבר עם אדם - הכעיסהו, ואם יודה לך האמת בשעת כעסו - התחבר לו, ואם לאו - עזוב אותו. אלא תבחר לחבר מי שיכיר ערך עצמו, ומי שאינו מכיר את עצמו, אין טוב בחכמתו.

קנה לך חבר המוכיח אותך בעשותך שלא כהוגן, והמלמדך לעשות הטוב, והעוזר אותך בנפשו ובממונו - וזהו חברך הנאמן. אבל חבר המחניף והמיישר לך טעותך ושגגתך, והמנחם אותך על מעשיך הרעים - הסתלק מעליו. וכן חבר שיקח ממך צרכו ויזיקך היזק גדול עבור הנאה מועטת - מהר וסור מעליו.

ואל תתחבר למסכימים על העוולה, שנאמר (ישעיה ח יב): "לא תאמרו קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר". ואסור להתחבר עם רשע בעסקי העולם, שנאמר (דברי הימים ב כ לז): "בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך".

ואפילו לדבר מצוה אסור להתחבר לרשע, שנאמר (משלי ג לא): "אל תקנא באיש חמס ואל תבחר בכל דרכיו", ואמרו חכמים (אבות דרבי נתן פרק ט): "אל תתחבר לרשע - ואפילו לדבר מצוה". ורבו דרכי מות הנמצאים בחברת הרשעים.

החברות אינה יכולה לבוא מעצמה. היא דורשת "קניין": אחריות, השקעה. דאגה ושימת לב כלפי אדם אחר. חברות אמת אינה נוצרת בן רגע. היא דורשת זמן, היא תובעת יחס מתמשך.

גישה זו של חז"ל, המעלה על נס את ערך החברות והרעות, באה לביטוי במשנה מפורסמת נוספת בפרקי אבות (ב, ט), המדברת בשבח הדרך הראויה לאדם: "איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם? רבי יהושע אומר: חבר טוב".

משמעותה של חברות בעולם המודרני

המקום החשוב שמייחסת תורת ישראל לערך החברות, מקבל משמעות מיוחדת בימינו. העולם המודרני מתאפיין בזרות וניכור. אובדן הסולידריות בין פרטיו השונים הוא מסמניו המובהקים.

החברה הליברלית המערבית, מעלה על נס את ערך האדם, דוגלת לרוב בקפיטליזם, ומעמידה במרכז את חירותו של הפרט והאוטונומיה שלו. הדגשה זו מביאה לכך שעל חשבון העצמתו של היחיד הולך ומידרדר ערכה של החברה, והחברות הופכת להיות דבר תכליתי, צופה תועלת, ולא ערך עצמאי.

ודומה שלא לחינם, בלשון העברית, המונח "חֶבְרָה" מתקשר לשורש "חֶבֶר". חֶבְרָה שאינה מסוגלת לקיים יחסי אחווה ורעות בין יחידיה, לא תיכון. חברה שבה "אדם לאדם - זאב", לא תוכל להחזיק מעמד לאורך ימים ושנים, וסופה שתתפורר.

רק חברה שבה "אדם לאדם – אדם", מסוגלת להתפתח ולצמוח. רק חברה שהסולידריות היא ממרכיביה הבסיסיים, תאריך ימים.

למען הסר ספק: חברות טובה אין פירושה הסכמה. להפך: לא אחת, חבר טוב אינו מסכים לכל אשר תאמר. דווקא באמצעות השיח והשיג שבינך לבין חברך, תוכל להגיע אל האמת. זהו שיח שיוצא מן הלב ונכנס אל הלב. שיח אמיתי, פנימי. שיח לשם לשמים ולא שיח למטרות זרות. חברות אמיתית מאופיינת בסובלנות. ביכולת לא רק לדבר, אלא ביכולת להאזין ולהקשיב לדעתו של ה'אחר'.

חברות של אמת היא ערובה לקיומה של חברה, לתיקונו של עולם.

אפילוג

לצערי, לא זכיתי להכיר מקרוב את טליה.

מפי השמועה – הן מפי הוריה היקרים, מרילין ומוריס, הן מפי אחיה ג'רמי וגיסתה רנית, שאותם אני מוקיר ומכיר מקרוב שנים רבות – למדתי על אותה תכונה מיוחדת ומופלאה שאפיינה את טליה: חֲבֵרוּת. חברות לשם שמים.

מהם למדתי כי כבר משחר נעוריה הייתה טליה ילדה חברותית. בכל מקום שאליו הגיעה, הייתה טליה כובשת – בחיוכה העדין, במזגה הקליל, בדיבורה הרך - עוד ועוד לבבות.

בזה אחר זה, צירפה אליה עוד ועוד חברים, משל היו אלה פרפרי לילה הנמשכים אל האור שהקרינה מתוכה, או פרחים בשדה, שטרחה ללקט בתשומת לב, אט אט, מאמצת אותם אל חום לבה.

בד בבד עם החברים החדשים שרכשה, הקפידה טליה לשמר את מחויבותה לחבריה הוותיקים. כך הלך מאגר החברים שלה והתרחב מרגע לרגע. היו אלה חברים בני גילאים שונים, בני רקע שונה, מכל המינים והסוגים. פסיפס עשיר, רבגוני, שהחוט המקשר שלו הייתה דמותה של טליה. שמחת החיים שלה הייתה לחלק משגרת יומם של רבים מהם.

מחויבותה של טליה לחבריה ניכרה בעת שמחה, אך לא פחות בעת צרה. באותן שעות עמדה למבחן אמיתי ויכלה לו. לא פעם מצאה את עצמה ערה בשעה שלא מן היום ולא מן הלילה, נוסעת ברכבה בשלוש לפנות בוקר בדרכה לסייע לחבר שנקלע למצוקה, או, להבדיל, מכינה הפתעה לחברה טובה.

מהסיפורים שחלקם באו בחוברת זו, למדתי להכיר עד כמה זכיתם אתם, חבריה של טליה, בחֲבֵרָה טובה, רגישה, אכפתית.

טליה תחסר לכם, בני המשפחה. טליה תחסר לכם, החברים הקרובים.

אך טליה תחסר גם לנו, לכולנו. גם למי שלא הכיר אותה.

בדור שבו "הרעות" נותרת, במקרים רבים, רק שיר עם נשכח, בימים שבהם, סולידריות, נשמעת רק כשמה של תנועה פוליטית מפולין הרחוקה, חסרים אנו דמויות כמו טליה.

חסרים אנו אותה רעות אמיתית שהקרינה טליה, בדרכה הפשוטה, הישירה, הלבבית והכובשת, בכל יום, בכל עת ובכל שעה.

מי ייתן ונדע ללכת בדרכה של טליה, להגביר את תחושת האחריות, האכפתיות, הסולידריות.

מי ייתן שנדע, ולו משהו, מסוד קסמה של טליה, ונשכיל לשמר את החברות והרעות, האכפתיות והסולידריות כערך, כאתגר, כמטרה ותכלית.

זהו ערך טבעי. זהו ערך אנושי. אך לא פחות מכך, זהו ערך יהודי, התופס מקום מרכזי במסכת ערכיה של תורת ישראל ובעולמה של יהדות.